

Hạ nguồn Mekong cạn kiệt trầm tích; nông dân bỏ xứ tha hương

28/12/2022

[Reuters](#)

Sạt nhà ven sông Cửu Long ở tỉnh An Giang, ngày 17/12/2018.

Cuộc sống bị đảo lộn khi các con đập do Trung Quốc xây dựng ở thượng nguồn lấy đi lượng phù sa quý giá của đồng bằng sông Cửu Long

Đứng bên bờ sông Mekong, ông Trần Văn Cung có thể nhìn thấy ruộng lúa của mình bị cuốn trôi ngay trước mắt. Rìa lúa đang vỡ vụn hòa vào châu thổ.

Chỉ 15 năm trước, con sông dài nhất Đông Nam Á đã mang khoảng 143 triệu tấn trầm tích – nặng bằng khoảng 430 Tòa nhà Empire State – đến Đồng bằng sông Cửu Long mỗi năm, tưới chất dinh dưỡng dọc theo các bờ sông cần thiết để giữ cho hàng chục nghìn ruộng lúa như của ông Cung nguyên vẹn và có năng suất.

Nhưng khi các đập thủy điện do Trung Quốc xây dựng mọc lên như nấm ở thượng nguồn, phần lớn trầm tích đó đang bị chặn lại, một phân tích dữ liệu vệ tinh của công

ty viễn thám thủy sinh có trụ sở tại Đức EOMAP và Reuters cho thấy điều đó. Phân tích này củng cố ước tính của Ủy ban sông Mekong, được thành lập vào năm 1995 bởi các quốc gia tiếp giáp với dòng sông, rằng vào năm 2020, chỉ khoảng một phần ba lượng đất từ sông sẽ đến được vùng đồng bằng ngập lũ của Việt Nam và với tốc độ suy giảm hiện tại, chỉ có chưa tới năm triệu tấn trầm tích sẽ đến vùng đồng bằng mỗi năm vào năm 2040.

Trải dài gần 5.000 km từ Cao nguyên Tây Tạng đến Biển Đông, sông Mekong là huyết mạch nuôi trồng và đánh bắt cá của hàng chục triệu người khi chảy qua Trung Quốc, Lào, Myanmar, Thái Lan và Campuchia trước khi đến Việt Nam.

Ông Cung, 60 tuổi, người đã trồng lúa tại cánh đồng rộng 10 ha của gia đình ông trong hơn 40 năm, cho biết: “Sông không mang theo phù sa, đất bị nhiễm mặn.”

Ông nói: “Không có trầm tích, cuộc đời của chúng tôi coi như xong. Thu hoạch ngày càng giảm dần của ông giờ chỉ mang lại một nửa trong số 250 triệu đồng (\$10,636) hàng năm mà ông kiếm được cách đây vài năm, và hai đứa con của ông cùng một số người hàng xóm đã rời khu vực này để tìm kiếm công việc ổn định và thu nhập cao hơn ở nơi khác.

Đập giữ trầm tích

Trong nhiều thập niên, các nhà khoa học và môi trường đã cảnh báo tác động của các dự án đập ở thượng nguồn gây nguy hiểm cho sinh kế ở khu vực có khoảng 18 triệu người và thị trường gạo hàng năm trị giá 10,5 tỷ đô la, nguồn lương thực chính cho 200 triệu người trên khắp châu Á, theo ước tính của Quỹ Quốc tế Bảo vệ Thiên nhiên WWF, tính toán của Reuters và Phòng Thương mại và Công nghiệp Việt Nam.

Theo Mekong Dam Monitor, một nền tảng trực tuyến cung cấp dữ liệu thời gian thực về các con đập và tác động môi trường của chúng, nỗi lo lắng được chia sẻ bởi các quốc gia hạ lưu sông Mekong đã khiến Campuchia tạm dừng kế hoạch xây dựng hai con đập trên sông.

Nhưng ở Trung Quốc và Lào, việc xây dựng đập vẫn tiếp tục. Trong số bảy con đập mới được lên kế hoạch xây dựng ở Lào, ít nhất bốn con đập được đồng tài trợ bởi các công ty Trung Quốc, theo dữ liệu từ Mekong Dam Monitor.

Bộ Ngoại giao Trung Quốc cho biết nước này chỉ chiếm 1/5 tổng diện tích của lưu vực sông Mekong và chỉ có 13,5% lượng nước chảy ra khỏi cửa sông Mekong, đồng thời nói thêm rằng đã có “sự đồng thuận khoa học” về tác động tổng thể của Trung Quốc ở thượng nguồn đập. Bộ đã không đề cập đến sự suy giảm nghiêm trọng về mức độ trầm tích hoặc vai trò của các đập Trung Quốc trong sự suy giảm đó.

Phân tích do EOMAP và Reuters thực hiện lại kể một câu chuyện khác.

Sử dụng dữ liệu thu được từ hàng ngàn hình ảnh vệ tinh, EOMAP và Reuters đã phân tích mức độ trầm tích xung quanh bốn con đập lớn trên sông Mekong - hai con đập ở Trung Quốc và hai con đập khác ở hạ lưu sông ở Lào. Phân tích cho thấy sự hiện diện của mỗi con đập đã làm giảm đáng kể lượng phù sa đáng lẽ phải chảy qua sông tại những địa điểm đó – bằng trung bình 81% lượng phù sa chảy qua bốn con đập.

Ông Marc Goichot, một chuyên gia về sông ngòi của WWF tại Việt Nam, người không tham gia phân tích nhưng đã xem xét kết quả, cho biết: “Các con đập đang giữ lại trầm tích... mỗi con đập giữ lại một lượng nhất định, vì vậy không đủ để đến các vùng đồng bằng ngập lũ.”

Ông nói: “Trầm tích và đồng bằng châu thổ có thể tự tái tạo và xây dựng lại.” “Nhưng tốc độ mà sự cân bằng tự nhiên đang bị buộc phải thay đổi ở sông Mekong là quá nhanh để phù sa có thể theo kịp.”

‘Tiếng gọi thức tỉnh’

Nông dân ở khu vực đồng bằng sông Cửu Long của Việt Nam đã không chuẩn bị cho tốc độ thay đổi cảnh quan - và cả vận may - của họ.

Diện tích trồng lúa đã giảm 5% chỉ trong vòng 5 năm qua, với nhiều nông dân buộc phải nuôi tôm trong nước biển mặn như một giải pháp thay thế, và thu nhập ở khu vực từng bùng nổ này hiện thuộc hàng thấp nhất của Việt Nam. Trong bối cảnh không chắc chắn về triển vọng tương lai, khu vực Đồng bằng sông Cửu Long đã chứng kiến lượng di cư ra nước ngoài nhiều hơn bất kỳ khu vực nào khác của Việt Nam kể từ năm 2009, theo Phòng Thương mại và Công nghiệp của nước này.

Ủy ban sông Mekong ước tính vào năm 2018 rằng tổng lượng phù sa chảy đến nay sẽ vào khoảng 47 triệu tấn mỗi năm. Trên thực tế, nó có thể thấp hơn nhiều - ước tính chỉ khoảng 32 triệu tấn mỗi năm, theo một số nghiên cứu khoa học từ thập niên trước, bao gồm một nghiên cứu được công bố vào tháng 7 năm 2021 trên tạp chí Nature Communications.

Người đứng đầu ủy ban, ông Anoulak Kittikhoun nói: “Trong ba hoặc bốn năm qua, đã có một hồi chuông cảnh tỉnh về trầm tích. “Chúng tôi chắc chắn không thể quay trở lại mức trầm tích như trước đây. Chúng ta cần phải bảo tồn những gì chúng ta có.”

Trong khi đó, Trung Quốc, mong muốn tăng cường năng lượng tái tạo để giảm sự phụ thuộc vào than đá, đã xây dựng ít nhất 95 đập thủy điện trên các nhánh chảy vào sông

Mekong, được gọi là Lancang ở Trung Quốc. Mười một con đập khác đã được xây dựng kể từ năm 1995 trên dòng sông chính ở Trung Quốc – trong đó có 5 con đập khổng lồ, mỗi con đập cao hơn 100 mét – trong khi Trung Quốc đã giúp xây dựng 2 con đập ở Lào.

Hàng chục con đập khác được lên kế hoạch ở Trung Quốc. Chủ tịch Yuan Xianghua của nhà máy thủy điện sông Huaneng Lancang thuộc sở hữu nhà nước, được giao nhiệm vụ phát triển các nguồn tài nguyên của dòng sông, nhằm mục đích tăng gấp đôi công suất 21,3 gigawatt của mạng lưới vào năm 2025, chủ tịch Yuan Xianghua nói với Reuters.

Hiệu ứng tầng

Phân tích của EOMAP và Reuters về các hình ảnh vệ tinh được chụp trong hơn ba thập niên xung quanh bốn con đập lớn ở Trung Quốc và Lào đã tìm thấy bằng chứng cho thấy các con đập đang làm giảm đáng kể dòng chảy trầm tích.

Phân tích dựa trên các phép đo độ đục được mô tả trong ảnh – lượng ánh sáng bị tán xạ bởi các hạt rắn lơ lửng trong nước – như một thước đo mức độ trầm tích. Trầm tích làm vẩn đục nước khi nó được dòng chảy cuốn theo: nước càng đục, độ đục càng cao và khả năng mang theo càng nhiều trầm tích.

EOMAP đã sử dụng phương pháp tương tự để đánh giá dòng chảy trầm tích ở sông Elbe vào năm 2010 và lượng trầm tích trong các hồ chứa thủy điện ở Thụy Sĩ và Albania vào năm 2021. Những phát hiện của nó về các tuyến đường thủy ở châu Âu phù hợp với các quan sát trên mặt đất.

Nhà phân tích dữ liệu Philipp Bauer của EOMAP cho biết, các hình ảnh vệ tinh để phân tích sông Mekong có từ những năm 1990, “cho phép chúng tôi tính toán mức độ đục trước khi nhiều con đập được xây dựng”.

Sau khi loại bỏ những hình ảnh bị mây che phủ hoặc ô nhiễm, nhóm nghiên cứu còn lại 1.500 hình ảnh mô tả độ đục xung quanh hai con đập ở Trung Quốc và hai con đập ở Lào. Các nhà khoa học không tham gia vào việc tiến hành phân tích đã đồng ý rằng những phát hiện đã làm rõ rằng các con đập là thủ phạm chính đằng sau sự mất mát trầm tích của đồng bằng.

Nhà kinh tế học Brian Eyler tại Trung tâm Stimson, nơi điều hành Mekong Dam Monitor, nói: “Các con đập trên dòng chính ngăn chặn mọi thứ. Trung Quốc có 11 thủy điện trên dòng chính, cộng với các quốc gia khác, vì vậy tất cả các quốc gia này đang làm việc cùng nhau để giảm lượng trầm tích.”

Ví dụ, trước khi Trung Quốc xây dựng con đập lớn thứ tư tại Nọa Trát Độ ở tỉnh Vân Nam, phép đo độ đục của nước vào năm 2004 ở mức trung bình là 125,61 được gọi là ‘đơn vị đo độ đục’, hay NTU, theo dữ liệu vệ tinh EOMAP. Sau khi con đập được hoàn thành vào năm 2012, độ đục trung bình tại cùng một vị trí đã giảm mạnh 98% xuống chỉ còn 2,38 NTU - đủ rõ ràng để đáp ứng phân loại của Tổ chức Y tế Thế giới về nước uống.

Các đập Xayaburi và Don Sahong ở Lào là những đập gần đây nhất được đưa vào hoạt động, trong đó Xayaburi là đập lớn nhất trên toàn bộ sông Mekong. Cả hai cấu trúc đều đối mặt với nhiều năm phản đối từ các nhà hoạt động môi trường

Độ đục trung bình trước khi Trung Quốc xây dựng đập Xayaburi là 101,51 NTU. Sau khi con đập đi vào hoạt động vào năm 2019, độ đục đã giảm 95% xuống mức trung bình là 5,16 NTU.

Và ở biên giới phía nam của Lào với Campuchia, độ đục đã giảm khoảng 42% xuống còn 42,39 NTU sau khi đập Don Sahong khởi công vào năm 2019.

Reuters đã hỏi cả chính phủ Trung Quốc và Lào về tác động của các con đập và kế hoạch xây dựng thêm của họ. Bộ Ngoại giao Trung Quốc không trả lời các câu hỏi về các đập hiện có và đang được lên kế hoạch hoặc tác động của chúng đối với mức độ trầm tích, trong khi chính phủ Lào không trả lời các yêu cầu bình luận.

Chính phủ của các quốc gia khác mà sông Mekong chảy qua cũng không trả lời yêu cầu bình luận.

Tác động sâu rộng

Tại các cánh đồng lúa của ông Cung ở Việt Nam, cây con ven sông có rất ít thời gian để bén rễ trước khi chúng rơi xuống nước khi bờ sông sụp lở.

Mặc dù các cánh đồng cách đập thượng nguồn gần nhất khoảng 430 km – và cách biên giới Trung Quốc khoảng 1.400 km – độ đục ở đây cũng đã thay đổi, giảm khoảng 15% trong 20 năm qua, còn khoảng 61 NTU tính trung bình hôm nay, theo phân tích của EOMAP và Reuters.

Các quốc gia ở hạ nguồn bị ảnh hưởng bởi trầm tích suy giảm đã vận động, nhưng không thành công, để Trung Quốc chia sẻ không chỉ chi tiết về kế hoạch xây dựng đập

trong nước mà còn cả dữ liệu về dòng chảy trầm tích. Bắc Kinh chỉ chia sẻ dữ liệu về mực nước và tốc độ dòng chảy từ các đập trên dòng chính.

Năm ngoái, Ủy ban sông Mekong đã khởi động nghiên cứu chung của riêng mình với Trung Quốc xem xét tác động của các con đập đối với toàn bộ lưu vực, nhưng kết quả sẽ không được biết sớm nhất cho đến năm 2024.

Nhưng trong khi ủy ban đã nêu lên những lo ngại về sự cạn kiệt trầm tích, thì “Chúng tôi vẫn chưa có cuộc trò chuyện nghiêm túc [với Trung Quốc] về trầm tích,” giám đốc ủy ban Kittikhoun cho biết. Đó là bởi vì “dòng nước là ưu tiên hàng đầu. Làm việc với Trung Quốc, bạn phải thực hiện từng bước một”.

Ngồi khoanh chân bên sông, ông Cung cho biết ông và các đồng nghiệp đã phải vật lộn để tìm kiếm thông tin về cách thích ứng với những thay đổi do các con đập gây ra, những thay đổi khiến nhiều người phải bỏ xứ mà đi.

“Đó không phải là một quyết định dễ dàng nhưng đôi khi bỏ việc là lựa chọn kinh tế duy nhất có ý nghĩa,” ông Cung nói.

<https://www.voatiengviet.com>